

Формування та перспективи динаміки життєвого потенціалу на період трудової діяльності

П. ШЕВЧУК,

кандидат економічних наук,

Г. ШВИДКА

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

У статті обчислено величину та структуру життєвого потенціалу на період трудового життя населення України в динаміці та у зв'язку зі зміною віку виходу на пенсію для жінок. Визначено розмір утрат потенціалу та можливі резерви його підвищення.

В статтє вычислено величину и структуру жизненного потенциала на период трудовой жизни населения Украины в динамике и в связи с изменением возраста выхода на пенсию для женщин. Определен размер потерь потенциала и возможные резервы его повышения.

The value and structure of life potential on working life for Ukrainian population in dynamics and related to changes of women's retirement age is calculated. The magnitude of losses of potential and feasible reserves for avoiding it is estimated.

Ключові слова: *життєвий потенціал, трудовий потенціал, пенсійний вік.*

Постановка проблеми. Демографічні прогнози, розроблені як вітчизняними, так і міжнародними організаціями, вказують на високу вірогідність того, що чисельність населення України щонайменше найближчі три десятиліття скорочуватиметься, а до колишніх величин у понад 50 млн. осіб не повернеться навіть у дуже віддаленій перспективі. За таких умов на тлі триваючого зростання чисельності населення світу наша країна відчуватиме брак людських ресурсів, які стають усе більш важливим фактором економічного розвитку. Проблема загострюється внаслідок особливостей сформованої в останні півтора десятиліття вікової структури населення України. Так, порівняно мала кількість народжених наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. вже спричинила ліквідацію багатьох дошкільних закладів, викликає труднощі з комплектацією класів у школах і напруженість при наборі студентів у вищих навчальних закладах. Уже через 10–15 років із проблемою дефіциту кадрів стикнеться вітчизняний ринок праці, що гальмуватиме розвиток української економіки. Високий рівень смертності населення України в працездатному віці (особливо це стосується чоловіків) лише поглиблює цю проблему. Тому важливим є не лише вивчення можливої динаміки чисельності осіб працездатного віку, а й того, скільки часу свого життя населення може приділити трудовій діяльності.

Таким чином, актуальність дослідження перспектив життєвого потенціалу на період трудової діяльності (ЖПТД) в Україні посилюється.

Зв'язок проблеми з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасна вікова структура населення України є сильно деформованою. Наприклад, чисельність осіб, народжених у 1988 р., перевищує кількість народжених у 2002 р. удвічі. Таким чином упродовж 14 календарних років чисельність осіб, які вступають до одного віку радикально змінюється, що впливає на різні сфери соціального й економічного життя країни. Тому з наукового боку цікаво дослідити передумови формування та майбутню динаміку ЖПТД України в умовах суттєвих структурних диспропорцій за віком. Практичні аспекти пов'язані передусім із проблемами стабільності пенсійної системи, а також пропозиції робочої сили на ринку праці, пов'язаної з «входженням» на ринок праці та «виходом» із нього різних за чисельністю когорт.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню різних аспектів і вимірів трудового потенціалу присвячені окремі праці М. І. Долішнього, С. М. Злупка, Е. М. Лібанової, В. В. Онікієнка, С. І. Пирожкова, В. П. Піскунова, В. С. Стешенко, О. У. Хомри. Серед останніх робіт слід згадати пропозицію О. В. Макарової¹ здійснювати оцінку ефективності соціальних програм за допомогою методів потенціальної демографії, зокрема втрат демоекономічного

¹ Макарова О. В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки. – К.: Ліра-К, 2004. – С. 163–169.

потенціалу. В її монографії відмічена основна вада такого підходу – брак відповідних даних. Не можна оминати факт виходу в Україні підручника з управління трудовим потенціалом², в якому піднімається питання про якість трудового потенціалу та людський капітал. В окремих роботах³ про формування трудового потенціалу звертається значна увага на якість (підготовку та рівень кваліфікації) кадрового (освітнього) потенціалу. Можна вказати на статтю О. Ф. Новікової⁴, яка присвячена аналізу експертних оцінок факторів загроз, проблем трудового потенціалу України, на основі чого виділено пріоритети щодо збереження та розвитку трудового потенціалу. Також у вітчизняних роботах трудовий потенціал розглядається через призму «...можливостей населення до трудової, в тому числі підприємницької, інноваційної активності як її суб'єктів»⁵ і пропонується зняти вікові обмеження для розрахунку його величини. Аналізуються демографічні, економічні та соціальні процеси, які лежать в основі формування трудового потенціалу. Серед робіт, опублікованих в останнє десятиліття, найбільшою глибиною та повнотою дослідження трудового потенціалу України вирізняється монографія К. І. Якуби⁶. В цій праці детально проаналізовано повний життєвий потенціал, потенціал на період трудової діяльності та їх зміну в часі як за рахунок структурного фактора (статеві-вікової структури), так й інтенсивного (функції дожиття). Виняткова увага приділена втратам потенціалу внаслідок міграційного впливу. Можна лише шкодувати, що це дослідження присвячене винятково сільському, а не всьому населенню України. Наразі найбільш повно теорія демографічних потенціалів розвинена в роботах Д. М. Едієва⁷. Із позицій сформульованої ним концепції розроблено єдиний підхід до таких демографічних потенціалів, як репродуктивний, потенціал зростання та життєвий потенціал (частковим щодо останнього і є ЖПТД) та отримано

низку важливих висновків стосовно властивостей демографічних потенціалів. Роботи Л. В. Шаульської⁸ та авторського колективу за редакцією М. В. Семікіної⁹ детально та глибоко аналізують ринок праці й особливості його функціонування в конкретному регіоні, його зв'язок із демографічними процесами та проблемами якості підготовки кадрів. Цікавим є дослідження І. Заюкова¹⁰ про визначення втрат трудового потенціалу України через смертність від зовнішніх причин. За допомогою побудови комбінованої таблиці середньої вартості виробництва і споживання одного року подальшого життя йому вдалося знайти величину втрат у вартісному виразі крім звичайної оцінки втрат трудового потенціалу в людино-роках.

Не можна погодитися з В. І. Приймаком, який виділяє «номінальний» і «реальний» трудові потенціали¹¹. Адже саме поняття «потенціал» – «*possible but not yet actual*» (можливий, проте ще не дійсний) або «*capable of being or becoming but not yet in existence*» (здатний існувати або настати, проте ще не існуючий)¹² не може бути описане словом «реальний». У «номінальному» потенціалі В. І. Приймака врахована навіть легендарна «кількість ліжок-місць», яка, як відомо, мало впливає на стан здоров'я населення. Використання чисельності студентів при обчисленні трудового потенціалу для певного регіону є некоректним, оскільки регіони з більш потужними навчальними закладами готують фахівців для інших. Вочевидь, цей показник не виправдано завищуватиме «номінальний» потенціал таких регіонів. Л. Т. Шевчук¹³ поряд із «номінальним» і «реальним» додає ще й «функціональний» потенціал, а власне показники, які враховуються при обчисленні цих потенціалів, справляють враження, що автори просто змагаються в їх кількості. Окремі роботи¹⁴ містять забагато довідкових статистичних матеріалів, більшість яких до трудового потенціалу має дуже віддалене відношення

² Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. Управління трудовим потенціалом: навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 403 с.

³ Мельник С., Коропець П., Хрипко В. Формування трудового потенціалу міста: напрями взаємодії органів управління та роботодавців (на прикладі м. Луганська) // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 2. – С. 18–24.

⁴ Новікова О. Напрями вдосконалення державного та регіонального управління щодо збереження та розвитку трудового потенціалу України // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 2. – С. 3–12.

⁵ Регіональні проблеми формування трудового потенціалу і шляхи їх вирішення: Монографія / Н. Д. Лук'яченко, В. П. Антонюк, Л. В. Шаульська, Л. Л. Шамільова та ін. / Донецьк, 2004. – 340 с.

⁶ Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика. – К., 2007. – 362 с.

⁷ Едієв Д. М. Демографические потенциалы. Теория и приложения. – М.: МАКС Пресс, 2007. – 348 с.

⁸ Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: Монографія / НАН України. Ін-т економіки пр-сті. – Донецьк, 2005. – 502 с.

⁹ Трудовий потенціал Кіровоградської області: стан та перспективи розвитку (колективна монографія) / За ред. М. В. Семікіної. – Кіровоград, 2008. – 304 с.

¹⁰ Заюков І. Оцінка втрат трудового потенціалу України через передчасну смертність внаслідок зовнішніх причин // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 4. – С. 19–23.

¹¹ Приймак В. І. Трудовий потенціал і механізм його реалізації в регіоні: Монографія / Львів, 2002. – С. 104–108.

¹² Collins English Dictionary. 8th Edition first published in 2006.

¹³ Шевчук Л. Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз. – Львів, 2003. – С. 397.

¹⁴ Соціально-трудовий потенціал українського села. Стан, проблеми, шляхи вирішення / Ю. Ф. Мельник, Б. К. Супіханов, Ю. Я. Лузан та ін. – К., 2007. – 352 с.

у той час як суті заявлених проблем приділено зовсім мало уваги. М. І. Пітюлич розвиває концепцію соціально-трудового потенціалу, висунуту на початку 1990-их колективом із Інституту регіональних досліджень. На жаль, система запропонованих ним індексів, а саме формули для їх розрахунку¹⁵, не витримують жодної критики. Зокрема, формула «коефіцієнта демографічного розвитку» математично еквівалентна темпу приросту чисельності населення. Певно, він був би вищий у Нігерії та Пакистані, ніж у Німеччині чи Швейцарії.

Невирішені раніше частини загальної проблеми.

Як свідчить аналіз останніх досліджень, із часу виходу монографії С. І. Пирожкова перспективам трудового потенціалу України достатньої уваги не приділялося. Винятком є прогноз статево-вікової структури населення в працездатному віці для Донецької області¹⁶. Проте власне потенціал за віком у цій роботі не аналізується. Та слід підкреслити, що саме тепер Україна вступає в період, коли життєвий потенціал у найбільш економічно активних вікових групах скорочуватиметься та зміщуватиметься в старші групи працездатного віку. Цю тенденцію відзначав С. І. Пирожков¹⁷ іще на початку 1990-их, хоча в той час ніхто не зміг передбачити різке зменшення народжуваності та зростання смертності в працездатному віці, це лише посилювало вказану ним тенденцію. Скорочення народжуваності призвело до втрат життєвого потенціалу України, а зниження тривалості життя – до відповідних утрат ЖПТД. У таких умовах актуальність дослідження динаміки та структури ЖПТД набуває надзвичайної ваги. Підвищення пенсійного віку для жінок, запроваджене в Україні з жовтня 2011 р., також вимагає з'ясування змін ЖПТД у зв'язку зі зміною офіційних меж працездатного віку.

Таким чином, **цільми дослідження** є обчислення величини ЖПТД України, його структури за віком і статтю, вірогідної динаміки в перспективі, величини приросту у зв'язку зі збільшенням пенсійного віку для жінок, визначення впливу міграцій на ЖПТД України та резервів підвищення ЖПТД України.

Виклад основного матеріалу. Під трудовим потенціалом слід розуміти «максимально можливу міру праці, якою володіє суспільство на певному етапі розвитку»¹⁸. Кількісно ЖПТД вимірюється в людино-роках, які можуть прожити особи працездатного віку в межах працездатного віку. Величина цього показника залежить від особливостей розподілу

населення за віковими групами та рівня смертності в працездатному віці. Звісно, можна брати до уваги також ЖПТД осіб, які ще не досягли працездатного віку а також тих, хто ще не народився. Наприклад, внесок іще не народжених поколінь пропонує враховувати Д. М. Едієв за допомогою дисконтування на основі розроблених ним приведених (до певного моменту часу – як теперішнього, так і будь-якого іншого) демографічних потенціалів¹⁹. Проте такий підхід виходить далеко за рамки поставленої в цьому дослідженні мети, а об'єктивність вибору ставки дисконтування є досить проблематичною. Слід зазначити, що ЖПТД осіб, молодших працездатного віку, та ще ненароджених у цьому дослідженні все ж буде враховано в міру їх входження до працездатного віку. Таким чином, досягатиметься можливість коректного порівняння ЖПТД у різні календарні роки.

Звісно, можна погодитися з К. І. Якубою, яка обчислює ЖПТД у межах віку, рекомендованого МОП (15–70 років), або з науковцями, які враховують інші вікові групи населення, проте у зв'язку з початком підвищення віку виходу на пенсію цікаво прослідкувати можливу величину змін ЖПТД саме внаслідок цього. Тому в цій роботі розглядатимуться законодавчо встановлені вікові межі працездатного віку – від 16 до 59 років включно для чоловіків і від 54 років (із поступовим підвищенням у період 2011–2021 рр.) до 59 років – для жінок.

Зручною для обчислення величини потенціалу на період життя у працездатному віці (від m до M) осіб, які вже знаходяться у працездатному віці (тобто в тих самих вікових межах від m до M), є формула Л. Герша²⁰:

$$V(m, M; m, M) = \sum_m^{M-1} P_x \cdot \frac{e_x + e_{x+1}}{2} - l_M e_M \sum_m^{M-1} \frac{P_x}{\frac{1}{2}(l_x + l_{x+1})} \quad (1)$$

де e_x – очікувана тривалість життя при досягненні певного віку x ,

l_x – число тих, хто доживає до певного віку x ,

P_x – чисельність населення у віці x .

Обчислення показують, що до початку 1980-их загальний ЖПТД в Україні зростав переважно за рахунок чоловіків унаслідок покращення статевої пропорції, спотвореної під час Великої Вітчизняної війни (рис. 1). Зокрема, в 1980 р. він досяг 592 млн. людино-років, із яких 53% припадало на чоловіків. Цікаво, що частка чоловіків у складі населення працездатного віку

¹⁵ Пітюлич М. І. Регіональні механізми розвитку соціально-трудового потенціалу: Монографія / Ужгород, 2008. – С. 99–113.

¹⁶ Регіональні проблеми формування трудового потенціалу і шляхи їх вирішення: Монографія / Н. Д. Лук'янченко, В. П. Антонюк, Л. В. Шаульська, Л. Л. Шамільова та ін. / Донецьк, 2004. – С. 208–211.

¹⁷ Пирожков С. І. Трудовой потенциал в демографическом измерении. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 91.

¹⁸ Пирожков С. І. Демографічний і трудовий потенціал. Вибрані наукові праці: У 2 т. – Т. 1. – К.: КНТЕУ, 2008. – С. 574.

¹⁹ Эдиев Д. М. Демографические потенциалы. Теория и приложения. – М.: МАКС Пресс, 2007. – С. 90.

²⁰ Фильрозе Э. Очерк потенциальной демографии. – М.: Статистика, 1975. – С. 36.

тоді була лише 50,2%. Враховуючи більш високу смертність чоловіків у працездатному віці, перевага у ЖПТД досягалася за рахунок більшої тривалості встановленого працездатного періоду. Скорочення ЖПТД, яке розпочалося на початку 1980-их, було уповільнене зниженням смертності в другій половині цього ж десятиліття та прискорене зростанням смертності в першій половині 1990-их рр. З другої половини 1990-их (1995–2006 рр.) ЖПТД в Україні стабілізувався на рівні близько 550 млн. людино-років, однак цьому сприяв структурний фактор – збільшення кількості осіб у молодших працездатних вікових групах унаслідок «входження» до цього віку порівняно великих за чисельністю когорт, народжених у середині 1980-их.

Цікаво, що в перспективі внаслідок поступового зростання віку виходу на пенсію для жінок їх ЖПТД

може перевищити чоловічий. Згідно гіпотез «середнього» варіанту демографічного прогнозу²¹, цей період триватиме з 2019 р. до 2035 р. (рис. 1). Таке явище не спостерігалось в Україні з післявоєнних років, коли відмічався значний дефіцит чоловічого населення працездатного віку. Цього разу основною причиною переважання «жіночого потенціалу» буде збільшення кількості жінок у працездатному віці (рис. 2) саме через підвищення віку виходу на пенсію для цієї статі. Оскільки, згідно з середнім варіантом прогнозу, надсмертність чоловіків буде зменшуватись, ЖПТД чоловіків згодом усе ж перевищить жіночий внаслідок зростання віку балансування статей.

Обчислення на основі «середнього» варіанту прогнозу за умов незмінного віку виходу на пенсію вказує на вірогідність швидких утрат ЖПТД у найближчі

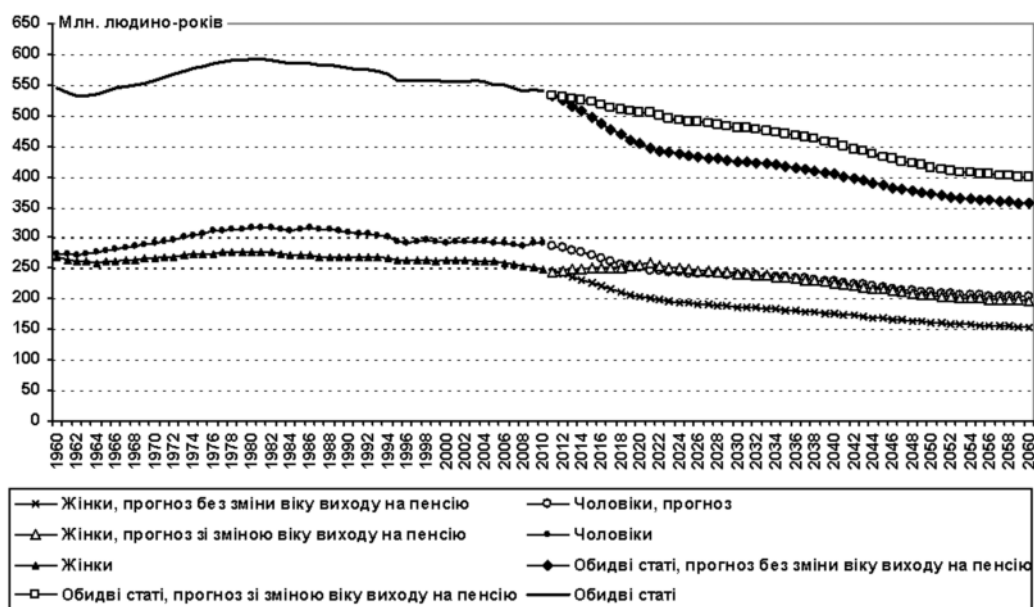

Рис. 1. Життєвий потенціал населення України на період трудової діяльності

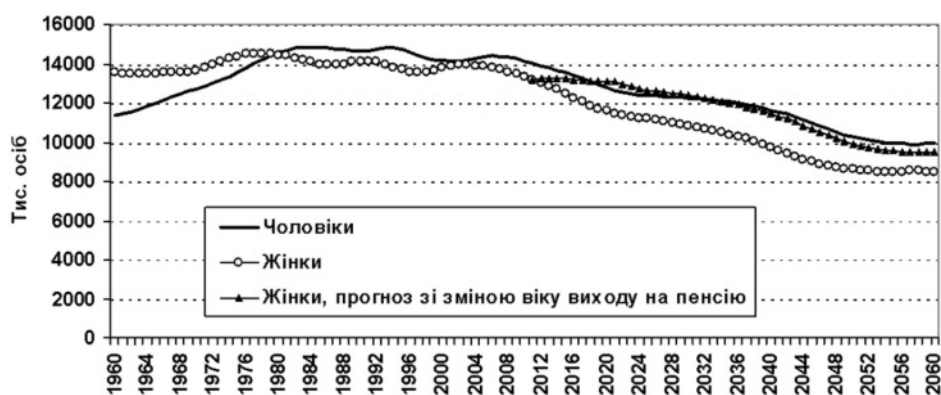

Рис. 2. Чисельність населення України в працездатному віці за статтю

²¹ Демографічний прогноз України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/monografii/popforecast2011.rar>

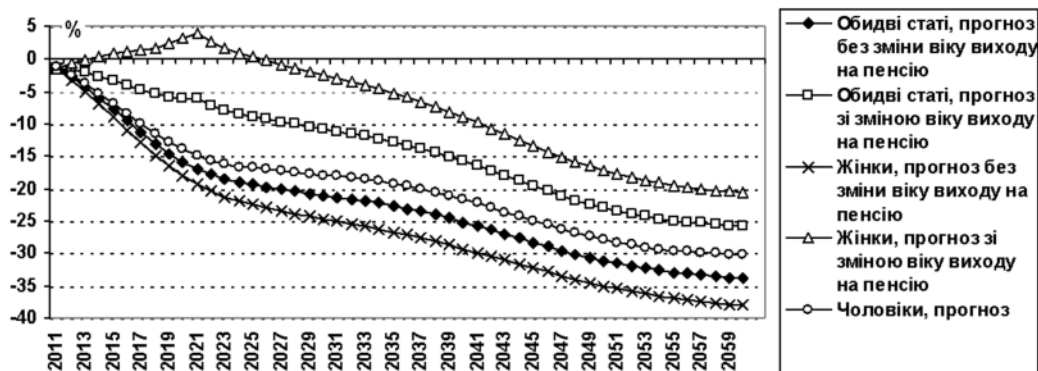

Рис. 3. Прогноз зміни життєвого потенціалу населення України на період трудової діяльності (порівняно з 2010 р.)

роки. Так, уже в 2016 р. втрати цього потенціалу порівняно з 2010 р. становили б 10%, а в 2020 р. – майже 16% (рис. 3). Такі втрати пов'язані з входженням до працездатного віку малих за чисельністю когорт, народжених наприкінці 1990-их. Поступове підвищення пенсійного віку для жінок, запроваджене з жовтня 2011 р., дасть змогу знизити темпи скорочення ЖПТД. Так, у 2021 р. потенціал для жінок буде майже на 29% більшим, ніж за умови незмінного пенсійного віку та на 4% більше, ніж у 2010 р. (рис. 3). Проте, навіть такий приріст потенціалу для жінок не компенсуватиме загальну величину втрат ЖПТД для обох статей, яка становитиме в 2021 р. понад 6% порівняно з 2010 р.

Для більш детального аналізу структурних зрушень доцільно розділити населення працездатного віку на кілька укрупнених вікових груп і прослідкувати, як саме ЖПТД розподілятиметься за такими групами. З метою коректного порівняння між собою ці групи повинні бути однакової «ширини» за віком. Тому найзручніше виокремити 4 групи по 11 років у кожній, а саме: 16–26, 27–37, 38–48 та 49–59 років. До того ж, такий розмір близький до довжини демографічної «хвилі» в 14 років, про яку йшлося вище. Для жінок найстарша вікова група поступово «розширюватиметься» упродовж 2011–2021 рр. на півроку за рік, що збільшуватиме її внесок до загального ЖПТД. Формула для обчислення ЖПТД для цих вікових груп виглядатиме:

$$V(m, M; m, N) = \sum_m^{M-1} P_x \cdot \frac{e_x + e_{x+1}}{2} - l_M e_M \sum_m^{M-1} \frac{P_x}{\frac{1}{2}(l_x + l_{x+1})} + (l_M e_M - l_N e_N) \cdot \sum_m^{M-1} \frac{P_x}{\frac{1}{2}(l_x + l_{x+1})} \quad (2)$$

У цій формулі два перші доданки визначають життєвий потенціал осіб «широкої» вікової групи на період життя у вікових межах цієї ж групи, а третій – життєвий потенціал цих же осіб на решту працездатного періоду. Для найстаршої вікової групи $l_M e_M - l_N e_N = 0$, оскільки для неї верхня межа $M = N$.

Обчислення показують, що зниження ЖПТД серед молодших (16–26 років) працездатних вікових груп чоловіків, яке намітилося в 2010 р., триватиме швидкими темпами до початку 2020-их років (рис. 4), а втрати за період 2010–2022 рр. складуть майже 40%. Після цього відбуватиметься зростання ЖПТД серед цієї «широкої» вікової групи до середини 2030-их, зумовлене «входженням» у працездатні вікові групи порівняно більшої кількості осіб, народжених в останні 5 років і тих, хто ще має народитися в найближчі роки. Ці демографічні «хвилі» позначатимуться на ЖПТД всіх вікових груп із певним запізненням. Так, у 2016–2023 рр. найбільшим ЖПТД володітиме вікова група 27–37 років, після чого її внесок до загального ЖПТД різко знизиться (рис. 4). Такого ж впливу із меншою амплітудою зазнаватимуть і старші вікові групи чоловіків, що пов'язано з відповідно меншими значеннями ЖПТД.

Найбільш цікаві зрушення спостерігатимуться серед жінок у зв'язку зі зміною законодавчо встановлених меж працездатного віку. Так, ЖПТД серед наймолодших все одно знижуватиметься, хоча й меншими темпами, ніж це було би без додаткових років працездатного періоду (рис. 5а). Причиною цього є мала питома вага потенціалу на вік 55–59 років в усьому ЖПТД для вікової групи 16–26 років. Очевидно, що після завершення перехідного періоду траєкторія ЖПТД для цієї вікової групи буде аналогічною до тої, яка була би без зміни віку виходу на пенсію. Для решти виділених «широких» вікових груп жінок частка потенціалу на вік 55–59 років в усьому ЖПТД помітно більша. При цьому для груп 27–37 та 38–48 років ЖПТД зростав би й без збільшення віку виходу на пенсію, за рахунок структурного фактора (рис. 5 і 5б).

Звісно, що для останньої з виділених вікових груп (49 років і старше) приріст ЖПТД буде найбільш значним. За період 2010–2021 рр. він збільшиться в 2,7 разу. Враховуючи відому в українському суспільстві проблематичність пошуку роботи особами передпенсійного віку (особливо жінками), таке зростання пропозиції праці може призвести до ескалації соціальної напруге-

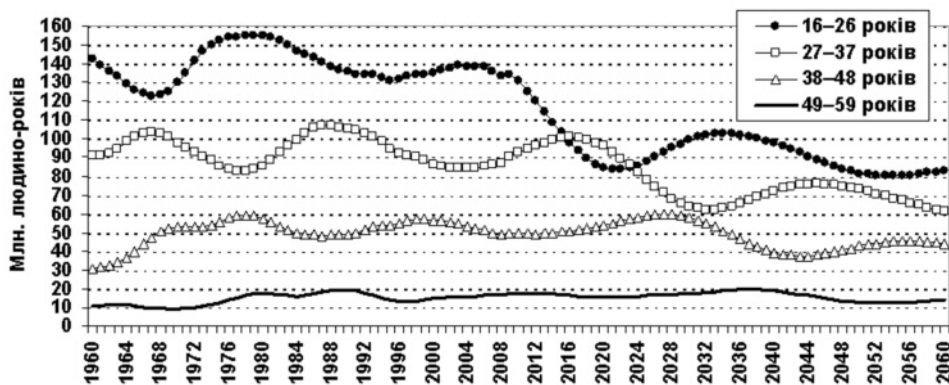

Рис. 4. Життєвий потенціал чоловіків на період трудової діяльності за віковими групами

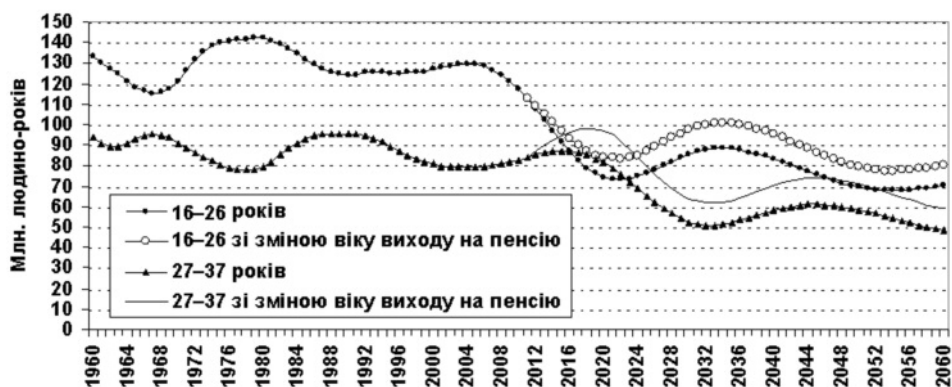

Рис. 5а. Життєвий потенціал жінок на період трудової діяльності за віковими групами

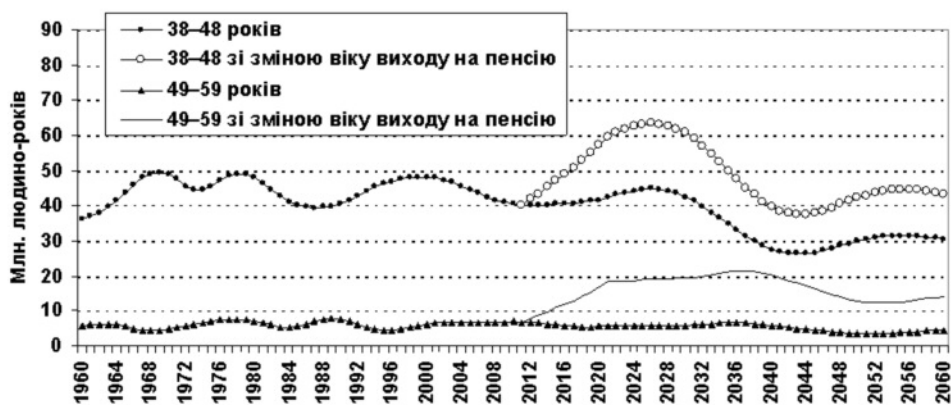

Рис. 5б. Життєвий потенціал жінок на період трудової діяльності за віковими групами

ності та зниження рівня життя для відповідних верств населення. Навіть після 2021 р. ЖПТД для жінок у віці 49–59 років продовжить зростання за рахунок входження до цієї групи порівняно численної групи осіб, народжених у 1970-их, а в середині 2030-их до цієї групи будуть входити народжені всередині 1980-их рр. (рис. 5б). При цьому найбільші величини ЖПТД жінок 49–59 років будуть досягнуті в 2036–2037 рр.

Попри зумовлені нерівномірністю вікової структури населення в Україні демографічні «хвилі», які

періодично додаватимуть потенціал різним віковим групам, а також «додаток» у вигляді збільшення віку виходу на пенсію для жінок, загальний ЖПТД в Україні неухильно зменшуватиметься впродовж досить тривалого періоду. Радикальним засобом поліпшення ситуації вважається залучення мігрантів. До того ж, в умовах зниження чисельності населення України та зростаючого популяційного тиску в країнах Південної, Південно-Східної Азії та Африки, додатне міграційне сальдо нашої країні практично гарантоване.

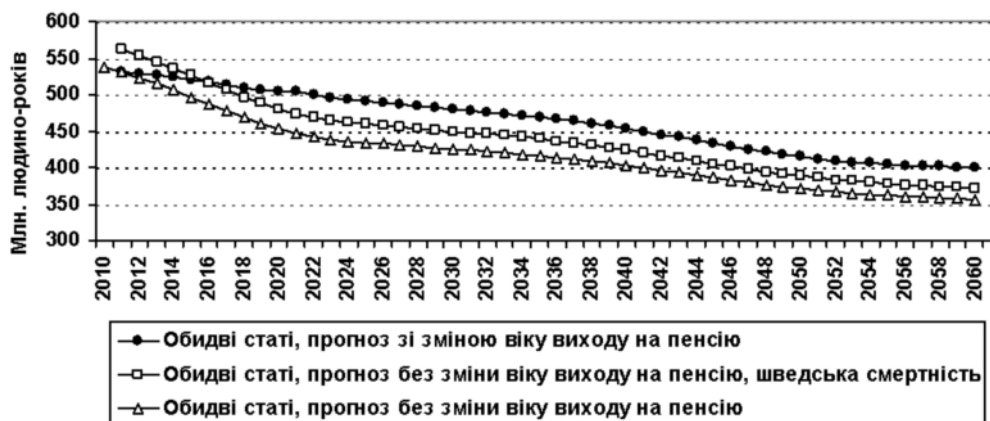

Рис. 6. Життєвий потенціал жінок на період трудової діяльності за віковими групами

Величина цього сальдо може бути предметом дискусії, але виходить за рамки цього дослідження. Тому найпростішим варіантом є порівняння результатів вже використаного середнього варіанту демографічного прогнозу ІДСД²² з урахуванням міграції та без неї (гіпотеза «закритої території»). Розрахунки показують, що щорічний приріст ЖПТД за рахунок іммігрантів буде на рівні кількох відсотків, зростаючи до 5% у 2036–2037 рр. А до кінця 2060 р. іммігранти та їх нащадки вноситимуть майже 10% ЖПТД щорічно.

Окрім імміграції підвищення ЖПТД можна досягти за допомогою зниження смертності, передусім осіб у працездатному віці. Якщо прийняти гіпотезу моментального зниження смертності в Україні до рівня, який спостерігається у Швеції, ЖПТД дійсно зріс би відразу на 5,8%. Проте, сучасна вікова структура населення України настільки деформована втратами внаслідок скорочення народжуваності другої половини 1990-их, що вже в 2016 р. він усе одно став би нижчим за ЖПТД з українською смертністю, але більшим віком виходу на пенсію для жінок (рис. 6).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Темпи зниження ЖПТД серед осіб молодших працездатних вікових груп (внаслідок структурних зрушень) будуть настільки високими, що підвищення ЖПТД серед старших (як через структурні зміни, так і зростання віку виходу на пенсію серед жінок) не зможе його компенсувати, а лише уповільнить темпи падіння й тільки в найближче десятиліття. Негативну тенденцію не зможе змінити ні фантастичне зниження смертності (до рівня Швеції), ні 2680 тисяч осіб додатного сальдо міграцій за період 2011–2060 рр., котрі закладено в «середньому» варіанті демографічного прогнозу.

З огляду на вже задане С. І. Пирожковим явище накопичення потенціалу в старших вікових групах працездатного періоду, вбачаються дві важливі проблеми: надсмертність у цьому віці та низький рівень економічної активності. Останній пов'язаний також із

труднощами пошуку роботи для осіб передпенсійного віку та відповідною зневірою в таку можливість. Відповідно, це не дозволяє ефективно реалізувати трудовий потенціал цих вікових груп. Одним із напрямів підвищення економічної активності населення може бути профорієнтація осіб, які зараз належать до групи середнього віку на сфері їх можливого працевлаштування у передпенсійному віці.

Для коректної оцінки величини трудового потенціалу доцільно розробити (і забезпечити його відповідною статистичною інформацією) показник, який залежав би від набутої кваліфікації та досвіду. Тому він зростав би з віком, що пом'якшувало б утрати потенціалу внаслідок старіння його носіїв. При цьому для порівняно простої роботи максимум кваліфікації досягався б швидко, після чого не зростав би. Подальше зростання показника відбувалось би у випадку освоєння людиною суміжних спеціальностей. Для складної, пов'язаної з інноваціями та необхідністю постійного оновлення знань і підвищення кваліфікації цей показник міг би зростати протягом усього трудового періоду. Таким чином, у регіоні з переважанням інноваційних галузей такий показник сприяв би підвищенню трудового потенціалу за інших рівних умов. Залучення у формули Л. Герша такого показника (рівня освіти та кваліфікації) справді наближало б дослідників до визначення самої категорії «трудова потенціал».

У перспективі цікаво буде здійснити порівняльний аналіз демографічних і соціально-економічних характеристик поколінь народжених наприкінці 1980-их та близько 2000 рр., відмінності їх економічної активності, освітньо-кваліфікаційного рівня, структури зайнятості, споживання, когортні ефекти рівнів смертності (для перших важливим є народження незадовго до та після Чорнобильської катастрофи) та народжуваності, інші особливості, пов'язані передусім із величиною когорти.

²² Демографічний прогноз України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/monografii/popforecast2011.rar>